

Добровольська Л.П. Психолого-педагогічні проблеми діяльності вищих навчальних закладів у сфері духовного розвитку особистості / Л.П. Добровольська // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди» - Додаток 1 до Вип.36, Том V (65): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору». – К.: Гносіз, 2015. – 618 с. – 188 с. – С. 139-148.

УДК 378.015.31:17.022.1

Добровольська Лариса Пантеліївна

кандидат педагогічних наук, доцент

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У СФЕРІ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Сфера освіти є основою розвитку для кожної держави та важлива як невід’ємна складова духовного життя людини. У статті досліджуються психолого-педагогічні проблеми діяльності вищих навчальних закладів у сфері духовного розвитку особистості. Розкриваються основні підходи психологів, педагогів щодо вирішення проблем, які розглядаються. Зроблено аналіз до розуміння понять «етика», «мораль», «моральність». Наголошується, що чимало ідей науковців співзвучні сьогоденню і не втратили актуальності на сучасному етапі. Автором з’ясовується, що студенти, які активно розвиваються в своїй професійній діяльності, мають в своєму житті більше ресурсів, висувають перед собою стратегічні цілі і спрямовують творчі зусилля на втілення власних мрій. Саме це сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, її духовному саморозвитку та самовдосконаленню. Підкреслюється складність визначення ознак духовності та на якому етапі особистісного розвитку вона стає доступною для людини.

Ключові слова: концепція ноосфери, етика, мораль, моральність, духовність, «золоте правило», антропологічний підхід, морально зріла особистість.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В СФЕРЕ ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Сфера образования является основой развития для каждой страны и важным компонентом духовной жизни человека. В статье исследуются психолого-педагогические проблемы деятельности высших учебных заведений в сфере духовного развития личности. Раскрываются основные подходы психологов, педагогов к решению проблем, которые рассматривает автор. Анализируются понятия «этика», «мораль», «моральность». Делается акцент на том, что многие идеи ученых созвучны с сегодняшним днем и их актуальность не утратила своей значимости. Результаты исследования показали, что студенты, которые активно развиваются в профессиональной деятельности, в своей жизни имеют больше ресурсов, ставят перед собой стратегические цели и направляют творческие силы на достижение желаемого результата. Все это способствует раскрытию творческого потенциала личности, ее духовному саморазвитию и самореализации. Подчеркивается сложность определения основных характеристик духовности личности.

Ключевые слова: концепция ноосферы, этика, мораль, нравственность, духовность, «золотое правило», антропологический подход, морально зрелая личность.

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS OF ACTIVITY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE SPHERE OF SPIRITUAL DEVELOPMENT

The sphere of education is the basis of development of every country and important as integral component of spiritual life of human. Psychological-pedagogical problems of activity of higher educational institutions in the sphere of spiritual development are researched in the article. It is revealed the main approaches of psychologists, pedagogues to the solutions of the problems that are considered. The analysis was made to understand such notions as “ethic”,

“moral” and “morality”. It is emphasized that a lot of ideas of scientists are in harmony with contemporaneity and don't lose actuality at present stage. The author finds out that the students that are actively develop themselves in their professional activity, have more resources in their life's, set a long term goals and direct their creative powers to make their dreams come true. That favours to expose the creative potential and spiritual self-development and self-perfection. It is underlined the complexity of definition of signs of spirituality and on which stage of personal development it became accessible for the human.

Key words: conception of noosphere, ethic, moral, morality, spirituality, «golden rule», anthropological approach, moral matured personality.

Постановка проблеми. Від народження на протязі всієї життєдіяльності людина має час розвивати, примножувати, реалізовувати власний духовний потенціал, тобто упорядковувати ідеали, мотиви, цінності свого духовного «Я». Духовний потенціал нації в соціальному вимірі детермінує існування її, тому що народ без своїх цілей, цінностей не може самостійно розробляти, планувати стратегію розвитку суспільства.

Нестабільність ситуації в країні, відсутність перспектив у більшості людей, невпевненість у завтрашньому дні, втрата значною частиною населення віри у можливість цивілізованого виходу із кризової ситуації – все це духовно і морально деморалізує людей, особливо згубно впливає на молодь. Однак іншим полюсом кризової ситуації є процес визрівання нового, утвердження прогресивних форм життя. Такі зміни актуалізують проблему моральності та духовності, життєвих цінностей людей, особливо підростаючого покоління.

Без сумніву, пріоритетне завдання освіти – зміна традиційної виховної парадигми на неідеологізовану гуманістичну, антропологічну концепцію, яка прагне до розкриття істини, саморозвитку та самотворення гармонійної особистості. На сучасному етапі представників психолого-педагогічної науки об'єднує спільне прагнення досліджувати процеси формування

моральності, духовності, ціннісних ідеалів молоді на засадах нових педагогічних підходів [5, с.14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми духовного виховання підростаючого покоління зверталися у своїх працях та пошуках видатні вітчизняні психологи, педагоги І.Д.Бех, П.П.Блонський, І.А. Зязюн, Г.С.Костюк, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, С.Т.Шацький. І.Ю.Болотіна, А.Фасоля, Л.І.Драчук досліджували моральне виховання, формування духовного світу школярів. Т.Н.Ружевиц, С.І.Шандрук аналізували вплив на духовне виховання учнів засобами художньої літератури. Заслужують на увагу сучасні дослідження Л.Бойко, К.Журби, які виховання духовності підлітків розглядали в умовах соціально-педагогічної системи «сім'я-школа-установи культури». У роботах Б.Г.Ананьєва, Л.І.Божович, М.Й.Боришевського, Б.С.Братусь, О.І.Кульчитської, І.І.Чеснокової, С.Г.Якобсона розглядаються психологічні механізми становлення свідомості та моральної самосвідомості зростаючої особистості. Е.О.Помиткін розкрив основи цілісної психологічної теорії духовності та розвитку духовного потенціалу особистості, висвітлив методичні підходи до розв'язання проблеми психологічної діагностики показників духовного зростання людини [9, с.122].

Таким чином, більшість учених розглядає проблеми формування моральності, духовності із позицій нових завдань педагогічної освіти, Національної Доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, а саме: виховання неповторної особистості, здатної до самовдосконалення і самовиховання, яка прагне усвідомити моральні цінності, сприйняти їх як свої власні і діяти в житті відповідно до них. Однак і досі залишається малодослідженим питання практичного втілення формування моральності, духовності у студентів на засадах антропологічного підходу.

Аналіз наукових праць показує, що проблема духовного виховання студентів на засадах антропологічних ідей набуває нової якості в

сучасних умовах. Джерелом такого прагнення має стати висока духовність людини.

Мета статті. Ми спробували розкрити проблеми формування моральності, духовності особистості у контексті створення нової освітньої та виховної парадигми, проаналізувати механізми моральної саморегуляції майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. ...Існує дві моралі: одна – пасивна, яка забороняє робити зло, інша – активна, яка повеліває робити добро... (П'єр Буаст). Вчитель – це унікальна, публічна особистість. Вчитель – це актор «соціальної сцени», який акумулює в собі якості режисера, сценариста, критика, психолога-комунікатора. Він є взірцем як для підростаючої молоді, так і для старшої генерації. Залишаючи поріг школи, колишні учні в дорослому житті чи будуть пам'ятати усі формули, теореми, ключові поняття з уроків математики, фізики чи хімії? А ось постать «Вчителя – творця, духовного наставника» кожна людина залишає в своїй пам'яті назавжди. В.О. Пономаренко підкреслює, що вчитель – не професія, а покликання. Учителювання – не праця, а людинознавча місія, результативність школи не в розвитку властивостей психіки засвоювати знання, а в культурності суспільства, гуманістичному змісті праці і духовності буття людини [8, с.53].

Проблема формування духовного ідеалу людини і взаємопов'язані з ним етичні феномени усвідомлювалися багатьма філософськими теоріями. У вченні І. Канта про категоричний імператив говориться, що в основі його лежить ідеал нічим не забрудненої людської гідності. На нашу думку, цікаві дослідження у цю проблему внесли представники філософії екзистенціалізму А. Камю, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, М. Хайдегер, К. Ясперс. Свобода людини в їхньому розумінні пов'язана з реалізацією духовного ідеалу. Людина існує лише настільки, наскільки вона себе здійснила, несучи при цьому відповідальність за свій моральний вибір. В.І. Вернадському належить обґрунтування концепції ноосфери,

постулатом якої є філософія народної педагогіки про єдність людини та природного середовища. Під ноосферою вчений розуміє оболонку земної кулі, де взаємодіють природа, людина та суспільство під владою не тільки розуму, а й серця. Людина – біологічна, моральна та духовна істота, яка є активним учасником суспільно-історичних процесів різних часів та епох, творцем матеріальних та духовних цінностей на Землі [7, с.47]. М. Чернишевський, П. Юркевич, В. Соловійов були засновниками науки людинопізнання. Антропологічні ідеї М. Чернишевського стали спонукальною силою появи науці про поведінку І.М. Сеченова, І.П. Павлова та О.О. Ухтомського. Варто зазначити, що плюралістичний антропологічний підхід об'єднує в собі методи досліджень природних та соціально-гуманітарних наук. У розвиток антропологічної педагогічної думки вагомий внесок було зроблено відомими гуманістами – філософами, письменниками, педагогами (Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, К. Ушинський, А. Макаренко, Г. Ващенко, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.). Лінгвіст та мислитель О.О. Потебня був фундатором побудови культурно-історичної психології. К.Д. Ушинським було підкреслено, що антропологічний принцип потребує визнання цілісності людини, неподільності її духовної та тілесної природи, поєднання розумового й морального [3, с.123].

В межах нашої проблеми варто звернутися до витоків слів «етика», «мораль», «моральність», без яких неможливо зрозуміти процес духовного розвитку особистості. Слово «етика» (від давньогрецького «ethos») існувало ще в часи Гомера, під яким мали на увазі місце перебування або спільне житло. Надалі «етос» отримало інше значення: звичай, вдача, характер. Античні мислителі позначали ним усталений характер тих чи інших процесів. У доробках Аристотеля зустрічаються два терміни, що є похідними від слів етос – ethikos (або етичний) і ethika (або етика). В часи існування латинської мови слово mos підкреслювало характер, вдачу, звичай. В той же час воно означало припис, закон,

правила. Вищезазначені неологізми слугували Цицерону основою виникнення прикметника *moralis* – «той, що стосується вдачі, характеру, звичаїв». За Цицероном це значення використовує Сенека старший, інші римські письменники й філософи, а в IV ст. н. е. термін *moralitas* – мораль набуло широкого використання [4, с.17].

Не дивлячись на те, що з моменту виникнення слова «етика» минуло багато століть, сам термін зберіг своє первісне аристотелівське значення і позначає науку. А мораль – предмет науки етики, явище дійсності, яке вона вивчає. В активному словнику людини зазначені відмінності не завжди дотримані. «Етика вченого», «етика вчителя», «етика психолога», «етика лікаря» – це певні принципи поведінки людини, існування яких дозволяє нам засуджувати їхню неетичність.

Слід відмітити, що в багатьох випадках слова мораль і моральність вживаються як синоніми; є навіть дослідники, які наполягають на їх принциповій тотожності. І все ж сама мова засвідчує існування досить суттєвих відмінностей між ними. Так, ми можемо сказати «не читайте мені моралі», але сказати «не читайте мені моральності» – не можемо. В російській мові існує вислів: «мораль сей басни такава», – спробуйте замінити в ньому мораль на «нравственность». І таких прикладів можна навести чимало. Серйозну увагу на зазначену обставину звернув великий німецький діалектик-ідеаліст Г.В.Ф. Гегель. *Moralität* і *Sittlichkeit*, мораль і моральність постають у Гегеля як послідовні ступені розвитку об'єктивного духу, причому моральність тлумачиться як форма більш розвинута, насичена конкретним життєвим і соціальним змістом. Підкреслюємо, що відмінність між мораллю і моральністю, яку слідом за Гегелем проводять в етичній теорії, коротко можна сформулювати таким чином. Мораль, на відміну від моральності, передусім виступає як певна форма свідомості – сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил (згадаймо латинське *mos!*), норм поведінки. Що ж до моральності, то її

здебільшого розуміють як втілення даних принципів, правил і норм у реальній поведінці людей та стосунках між ними [4, с.19].

Доцільно зазначити, що мораль розуміється як загальноприйнятий у суспільстві модус поведінки й ставлення одного індивіда до іншого. Основною інстанцією, яка контролює моральні норми, виступає совість конкретної людини як суб'єкта моральної поведінки. У психологічній літературі совість тлумачиться як особистісна форма морально-емоційного самоконтролю. У загальних рисах психологічний механізм функціонування совісті – це процес самооцінки людиною себе за певною ціннісною шкалою, яка базується на суспільно прийнятих критеріях добра й зла, справедливості та порядності.

Морально зріла особистість використовує власні моральні знання й почуття як орієнтир в організації своїх перспективних дій, прагнучи діяти «по совісті» [2, с.233]. Совість є ціннісно-рефлексивною складовою моральної свідомості людини, яка разом з моральними ідеалами та знаннями займає значущу позицію внутрішнього диригента соціальної активності суб'єкта. Психологи підкреслюють, що моральна саморегуляція є центральною ланкою системи морального виховання.

З погляду виховних завдань К.К. Платонов запропонував систему рівнів моральної вихованості особистості, розуміння змістового наповнення яких може суттєво допомогти педагогам і психологам при здійснюванні антропологічного підходу при цілеспрямованій соціалізації особистості [2, с.236]. В.В. Молодиченко звертає увагу на те, що вся духовно-моральна проблематика людського існування загалом починається з того, що розвиток культури ставить людину перед вибором, смислові засади якого закладені в універсумі духовності [6, с.180].

Якщо ми поважаємо цінності та культуру власної спільноти, котрі еднають нас з іншими, якщо ми будемо прагнути до їх розвитку, то ми повинні виявляти повагу до прагнень та бажань представників інших етнічних спільнот. До цього зобов'язує загальнолюдський моральний

імператив взаємності, що становить основу так званого «золотого правила» моральності: «Чого не любиш в інших, того й сам не роби». Різноманітні формулювання «золотого правила» ми знаходимо вже в давньоіндійському епосі «Махабхарата», у китайського філософа Конфуція, у мудреців давньої Греції й Іудеї, у Біблії, у філософів Нового часу Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. Все це дає підстави розглядати вимогу взаємності, на якій воно ґрунтується, як одну з визначальних підвалин моральної свідомості загалом [4, с.76].

Відомо, що вирішальна роль у визначенні суспільної цінності особистості належить її моральним характеристикам. Морально довершена людина не тільки усвідомлює вирішальне значення моральних цінностей, але й активно утверджує їх у повсякденному житті, у ставленні інших людей, до себе самої, виявляючи такі моральні риси, як доброта, справедливість, толерантність, щирість, сумлінність, повага до іншої людини, почуття власної гідності, відповідальність, принциповість, – підкреслює Боришевський М.Й. [1, с. 270].

Ми з'ясували, що студенти-респонденти, які активно розвиваються в своїй професійній діяльності, мають в своєму житті більше ресурсів, висувують перед собою стратегічні цілі і спрямовують творчі зусилля на втілення власних мрій, саме це підвищує їх творчий потенціал, бажання розвиватися та удосконалюватися. Якщо спостерігається зворотній процес «саморозвиток, що зупинився», особистість не розвивається, не проявляє активність в пошуках, не застосовує власні можливості і уподобання, відбувається збіднення особистості, вона поступово стає соціокультурним споживачем, проявляючи творче безсилля. Варто відмітити, що після впровадження розвивально-корекційної програми було відмічено значне підвищення результатів за чинниками, які стимулюють майбутніх педагогів до саморозвитку: «навчання, закінчення курсів» – до впровадження корекційно-тренінгової програми – 5%, після – 10,6%; «довір'я» – до – 3,5%, після корекції – 7,8%; «новизна діяльності, умови

роботи і можливість експериментування» – до впровадження програми – 9%, після – 13,4%; «можливість отримати визначення у колективі» – до корекційних заходів – 12%, після – 13,4%. Що стосується перешкоджаючих чинників саморозвитку, то, на жаль, збільшився показник «обмежені ресурси, скрутні життєві обставини» від 26,7% до 30%. Результати останнього чинника ми вважаємо не залежать від тренінгової програми та організації навчально-виховного процесу, це – проблема суспільства.

Досвід показує, що організація педагогічної діяльності на предметно-методичній парадигмі вже сьогодні не має сенсу, тому що суспільство внаслідок цього отримує вчителя-предметника, який, як правило, не вміє ефективно впливати на процес духовного розвитку та становлення молоді. Але ми не заперечуємо і не протиставляємо це засвоєнню професійних знань, вмінь і навичок. Вирішення проблеми полягає в організації такого навчально-виховного процесу, який був би спрямований на гармонізацію в педагогічній діяльності науково-предметних і світоглядних компетенцій. Це дає змогу майбутньому фахівцю стати суб'єктом власного життя, здатного на усвідомлений вибір, більш повно реалізувати гуманістичну функцію освіти і бути щасливою людиною.

Висновки. 1. Засвоєння майбутнім педагогом моралі сприяє формуванню у нього гуманістичного світогляду, антропологічного стилю мислення, на якому ґрунтується високий рівень духовності особистості.

2. Ідеї антропологічного підходу надихають педагога на створення такого освітнього процесу, в якому учень, студент у самого життя навчаються змінюватися, удосконалювати умови свого життя, підвищуючи його якість, а не пристосовуючись до умов, що склалися.

3. Перспективи подальших наукових пошуків. Метою подальших досліджень передбачається розробка соціально-психологічного тренінгу та впровадження його в межах роботи Психологічного центру університету. Участь студентів у тренінгу забезпечить осмислення його морального вибору та буде сприяти формуванню гуманістичних відносин й

взаємозв'язків з усіма учасниками системи педагогічної діяльності, допоможе виробити студенту стійку систему моральних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: [монографія] / Мирослав Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
2. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / Власова О.І. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
3. Добровольська Л.П. Від монізму до плюралізму – розуміння сутності людини: психологічний аналіз / Добровольська Л.П. //Освіта, наука і людина в ХХІ столітті: багатоаспектність антропологічного пізнання. Монографія / Авт.кол. за заг. ред. І.П. Аносова, Т.С. Троїцька. – Сімферополь: Таврія, 2008. – 300 с. – С.96-158
4. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: [Навч.посібник] / Малахов В.А. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
5. Мистецтво життєтворчості особистості: Наук.-метод. посібник: У 2ч. / [ред. рада В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авт. колективу) та ін.]. – К.:ІЗМН, 1997 – Ч.2 Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.
6. Молодиченко В. Свобода волі як підґрунтя морального вибору особистості / Валентин Молодиченко // Філософські обрії. – 2010. – №23. – С. 174-186.
7. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. / Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2008. – 415 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
8. Пономаренко В.А. Психологія духовности професіонала / Пономаренко В.А. – М.: ПЕР СЭ, 2004. – 256 с.
9. Поміткін Е.О. Духовний потенціал особистості: Психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: [посібник] / Е.О. Поміткін. – К.: «Внутрішній світ». – 2015. – 144 с.

References

1. Boryshevs'kyu M. Doroha do sebe: Vid osnov sub'yektnosti do vershyn dukhovnosti: [monohrafiya] / Myroslav Boryshevs'kyu. – K.: Akademvydav, 2010. – 416 s. – (Seriya «Monohraf»)
2. Vlasova O.I. Pedagogichna psykholohiya: Navch. posibnyk / Vlasova O.I. – K.: Lybid', 2005. – 400 s.
3. Dobrovols'ka L.P. Vid monizmu do plyuralizmu – rozuminnya sutnosti lyudyny: psykholohichnyy analiz / Dobrovols'ka L.P. //Osvita, nauka i lyudyna v KhKhI stolitti: bahatoaspektnist' antropologichnoho piznannya. Monohrafiya / Avt.kol. za zah. red. I.P. Anosova, T.S. Troyits'ka. – Simferopol': Tavriya, 2008. – 300 s. – S.96-158.
4. Malakhov V.A. Etyka: Kurs lektsiy: [Navch.posibnyk] / Malakhov V.A. – 3-tye vyd. – K.: Lybid', 2001. – 384 s.
5. Mystetstvo zhyttyetvorchosti osobystosti: Nauk.-metod. posibnyk: U 2ch. / [red. rada V.M. Doniy (holova), H.M. Nesen (zast. holovy), L.V. Sokhan', I.H. Yermakov (kerivnyky avt. kolektyvu) ta in.]. – K.:IZMN, 1997 – Ch.2 Zhyttyetvorchyyu potentsial novoyi shkoly. – 936 s.
6. Molodychenko V. Svoboda voli yak pidgruntya moral'noho vyboru osobystosti / Valentyn Molodychenko // Filosofs'ki obriyi. – 2010. – #23. – S. 174-186.
7. Omelyanenko V.L. Teoriya i metodyka vykhovannya: Navch. posib. / Omelyanenko V.L., Kuz'mins'kyu A.I. – K.: Znannya, 2008. – 415 s. – (Navchal'no-metodychnyy kompleks z pedagogiky).
8. Ponomarenko V.A. Psihologiya duhovnosti professionala / Ponomarenko V.A. –

M.: PER SEH, 2004. – 256 s.

9. Pomytkin E.O. Dukhovnyy potentsial osobystosti: Psykholohichna diahnostryka, aktualizatsiya ta rozvytok: [posibnyk] / E.O. Pomitkin. – K.: «Vnutrishniy svit». – 2015. – 144 s.